

COM SI HO HAGUÉS DIT L'HEROI.
UNA LECTURA D'«ULISSES PENSA EN ITACA»,
DE JOSEP CARNER

ULISSES PENSA EN ITACA

Oh lloc ardit, penyal de mar, palestra
del vent escabellat i les onades!
Els teus pins s'accontenten de la sorra,
els teus cavalls es paguen d'herba prima
i, pels tiranys que elles s'han fet, les cabres
s'afronten més sovint que no roseguen.
Troba allí mel un poble que rondina,
amenaçada pàtria difícil.
Oh lloc ardit, oh lloc estret, reialme!

Cap d'altre més humil entre les illes,
cap d'altre més altívol. De naixença
cascun és príncep, baldament el cridin
per un malnom i la gosada el bordi.
Qui de deixies viu, tot alzinant-se
diu: —Ei!—, d'un cop de colze a qui governa.
Increpadors, també, que no perdonen
traveta o surt als Immortals mateixos.
Només la feina els mana i els ajusta;
són bé com són, tot i aprenent dels altres,
i, encar que tot desig els atalenti,
llur poc suporten si ho gaudeixen lliures.
Ah pagesos, pirates i poetes,
conreadors en aiguamolls i roques,
cadascú per a si, ¿qui us lligaria,
no fos un nom, el diví nom d'Itaca?

Lluny de les teves cales i pendissos,
amb fat que va als extrems de la fortuna,
jo, tant en l'honra com solcant onades
d'adversitat, les adients al savi,

m'he depassat, per a no mai decebre't;
temps a venir, si visc en la memòria
dels més remots, soni el meu nom encara
veí del teu, i els meus treballs et siguin
ofrena, cant, devoció per segles.

Laertes em passà corona prima
quan la vellesa l'atuí; vaig heureu-hi
el risc a dins, els enemics a fora,
un poble al seu estil, de mal sotmetre,
i, qui sap com, dos o tres déus ofesos.
Vaig anar repartint, sempre amb mesura,
reny, afalac, dilació i justícia.
La flor d'Itaca fou menada a Troia
perquè s'assenyalés en nobles fetes:
que amb dret igual, sense vilesa jupa,
grandegin els petits, eina més viva
que les ramades d'un imperi bàrbar.

Corona prima: no n'he mai volguda
de més pesant; sé massa com es corca
tot poder inhumà, quina indigència
hi ha en la trepa d'esclaus i en el domini
d'incerta fita que desplacen odis.
Ets tu qui em val, i tu la que voldria,
Itaca. Ni la colga de princepses
ni el més alt espinguet de les batalles
ni el so de lira que al festí m'adrecin
mai tant dels meus afanyos no em pagarien
i les sacsades de la mort, com una
clivella de l'espai que em deixés veure
el fum damunt la teva llar més pobra,
i el pi benigne que la vetlla, al caire
d'un regueró cenyit per les orengues.¹

1. Josep Carner, *Obres completes*, I: *Poesia*. Pròleg de Marià Manent. Barcelona: Selecta, 1957, p. 251-253. Aquesta és la primera edició del poema. Convé

Els decasíl·labs blancs d'aquest poema reprenen i evoquen els versos estramps de l'antiga poesia catalana. Jordi de Sant Jordi hi va concebre la seva cançó d'amor més coneguda:

Jus lo front port vostra bella semblança
de que mon cors nit e jorn fa gran festa.²

I Ausiàs March interpel·lava en estramps el Déu dels cristians en qui no creia:

Puys que sens Tu algú a Tu no basta,
dóna'm la mà o pels cabells me lleva;
si no estench la mia ·nvers la tua
quasi forçat a Tu mateix me tira.³

Amb aquesta forma nobilíssima, a «Ulisses pensa en Itaca» Carner construeix una oda i una elegia alhora: el poema d'una consciència que evoca des de la llunyania el propi lloc, el lloc que un dia va abandonar i no ha tornat a veure. Tot el poema és aquest record o aquest pensament que Ulisses té del seu reialme d'Ítaca,⁴ i només amb el retorn l'heroi en podria confirmar la veracitat. La veu de la seva consciència s'adreça al lloc recordat en segona persona, per fer-ne la lloança, mentre que la tercera persona hi va intercalant descripcions i judicis; a partir de la tercera estrofa irromp el jo elegíac, que

que el lector en tingui en compte un detall textual: a l'original mecanografiat de *Poesia* que des de fa poc posseeix la Biblioteca de Catalunya (l'anomenada «còpia barcelonina»), el vers 12 diu «cad'un és príncep, baldament el cridin», i al damunt, manuscrita, hi ha la correcció «cascun», que no podem saber amb certesa si és de la mà de Carner.

2. Martí de Riquer i Lola Badia. *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*. València: Tres i Quatre, 1984, p. 168.

3. Ausiàs March. *Poesies*. Vol. IV. Edició a cura de Pere Bohigas. Barcelona: Barcino, 1955, p. 120.

4. Adopto la forma proparoxítona normativa quan la referència al lloc no és una cita del poema de Carner.

rememora els seus «treballs», i espera, i s'enyora. El poema reprèn la realitat mítica o poètica de l'heroi de l'*Odissea*, l'aventurer forçat que voldria tornar a la seva terra i no pot, de moment; el rei que evoca Ítaca, aquella que de totes les illes

és la que està més amunt, devers el costat on fosqueja,
i les altres enfronten el sol del matí i del migdia,
aspra, però nodrissa de bell jovent: és la terra
d'un, i el que és jo, no sé veure altra cosa que sigui més dolça.⁵

Per als grecs, recordem-ho, els poemes èpics no eren ficcions en el sentit modern: a la *República*, Plató considera que formaven part de la seva memòria cultural, de la seva *paideia*.⁶ Carner ho assumeix i ho estén a la memòria de les altres cultures d'Occident quan s'apropia l'experiència d'Ulisses per parlar de la seva pròpia experiència i, sobretot, de la posició en què se situa ell respecte a aquesta experiència. A cap lector, en efecte, no se li escapa això: l'Ulisses d'aquest poema *també* és Carner, i la seva Ítaca *també* és Catalunya. Però convé subratllar els dos *també*, per evitar identificacions massa fàcils. De la mateixa manera que els motius dels poemes descriptius o aparentment anecdòtics de Carner no són purament pretextos —pretextos per parlar d'una altra cosa— sinó realitats el valor de les quals és rescatat o dignificat pel poema mateix que l'artífex hi ha sabut construir, aquí la veu de la consciència d'Ulisses en la seva evocació de l'illa nadiua no és una mera ficció de ventríloc: el poema diu més de l'experiència de Carner perquè és Ulisses qui la diu, i diu més de la Catalunya evocada perquè és Ítaca l'objecte de la seva evocació.

(En aquest punt potser convé fer un parèntesi i recordar l'interès de Carner per l'èpica. Quan Lluís Segalà va publicar la seva traducció al castellà de la *Ilíada*, el 1909, Carner va reclamar «la conei-

5. Homer. *L'Odissea*. Novament traslladada en versos catalans per Carles Ri-ba. Barcelona: Alpha, 1953, IX, 26-29, p. 156.

6. Carles Miralles. *Homer*. Barcelona: Empúries, 2005, p. 29-30.

xença de la literatura hel·lènica, sobirana de totes», tot anomenant Homer «el Pare August de les literatures mediterrànies —això és de les literatures perfectes».⁷ Deu anys després contraposava la seva preferència absoluta per «allò que és èpic, allò que ens mostra les valors essencials a través de les coses extraordinàries» a la preferència que observava en molts escriptors moderns per «allò que ens mostra les etiquetades anomalies a través dels episodis vulgars».⁸ Ell, com a director de l'Editorial Catalana, és a l'origen de la primera *Odissea* de Carles Riba, i en el nostre poema hi ha una prova de la seva devoció per les traduccions ribianes: en la vitalitat de les seves imatges, però també en el deute lèxic d'una expressió com «la colga de princeses».)

Carner era un poeta culturalista, encara que en els seus versos hi deixi caure molt pocs noms propis. Ho era en el sentit que confiava en el gruix de significacions que la tradició cultural va dipositant quan és verament assimilada, i en canvi no es creia la «nova puresa» o «nova perfecció» que a parer d'alguns podria venir de «la simplicitat» o «el que és elemental». A «Ulisses pensa en Itaca» aquesta fe culturalista es conjuga amb aspectes essencials de la seva poètica: l'objectivació de la pròpia experiència en els motius externs i compartits, el pudor, l'antibiografisme, el respecte per la realitat, la «capacitat negativa» del subjecte líric. La figuració que hi posa en joc li permet, sense distinció, (i) parlar ell mateix com si parlés un altre, (ii) parlar d'ell mateix com si parlés d'un altre, i (iii) parlar d'una realitat coneguda, la pròpia, per mitjà o a través d'una altra realitat (no pas desconeguda, encara que el coneixement compartit que en tenen ell i els lectors sigui el simbòlic de la ficció literària, no el positiu de l'experiència viscuda⁹).

7. «Una traducció de la *Iliada*». *La Veu de Catalunya*, ed. del vespre, 22-ix-1909, p. 1-2.

8. «Narracions extraordinàries». *La Veu de Catalunya*, ed. del matí, 22-vii-1919, «Lletres i llibres», p. 5.

9. «Les generacions es lliguen més amb imatges que no pas amb pensaments», havia escrit Carner l'any 1925; les «històries velles» (sovint d'«antiguitat immemorial») con-

Tots aquests desdoblaments li reporten beneficis. (Alguns els podem observar també en altres poemes de «Llegendari», aquesta secció de *Poesia* on s'agrupen, precisament, les composicions que glossen composicions preexistents o que en depenen en algun sentit. Els poemes més antics de la secció recorren sobretot a temes i motius de la literatura catalana; els posteriors n'incorporen també d'altres literatures, explícitament, en paral·lel al que trobem en altres llocs de l'obra de Carner. De «La filla del Carmesí» a «Honor de cavalleria» i «Ulisses pensa en Itaca», els seus interessos literaris —la literatura popular, la literatura medieval, els clàssics antics— hi estan ben representats; i *Nabí* també hi seria, si no constituís un llibre independent.)

No és el mateix dir una cosa personalment que dir-la com si l'hagués dita Ulisses. Desdoblant-se en el personatge homèric, el poeta pot projectar enfora del jo una sensibilitat, una biografia i tot, sense caure en la confessió, i sense faltar tampoc a aquell respecte per les exigències temàtiques i de to del motiu triat (extern, objectiu) que és proverbial de l'art de Carner. Hi veiem l'«amor-estimació» per l'objecte de què parlava ell mateix a propòsit de l'obra de Francis Ponge.¹⁰ Així, el paisatge de la Itaca del nostre poema és en efecte el de l'illa mediterrània —com el de *Nabí* és el del Pròxim Orient—, però és alhora el d'una Catalunya feta essencial en el record. Loreto Busquets ha observat que aquest és un dels pocs poemes de Carner en què apareix la paraula *pàtria*.¹¹ L'«amençada pàtria difícil» d'Ulisses és el «lloc ardit» de la joventut del poeta: un «lloc estret» que per a ell és també «reialme». Tota la primera estrofa elabora aquest contrast entre l'estretor del lloc i la força d'idealitat amb què domina

tenen sempre «un pòsit de saviesa». («La granota alegre i la trista. (Conte per a les hores de depressió)», *La Veu de Catalunya*, ed. del matí, 1-i-1925, p. 7).

10. «Francis Ponge et les choses» (trad. d'Émilie Noulet). *La Nouvelle Revue Française*, nova època, IV, 45 (1-ix-1956), p. 409-412; trad. cat. de Joaquim Salasanhua dins Francis Ponge. *El partit pres de les coses*. Barcelona: Edicions del Mall, 1987, p. 9-12 (10).

11. *La poesia d'exili de Josep Carner*. Barcelona: Barcino, 1980, p. 30-39.

el pensament dels qui hi viuen i del qui ara l'evoca. «El paradís pot heure's dins una cambra estreta», havia escrit Carner en un poema de joventut, «només que tot hi lluï, ben pur, en son indret».¹² Ara l'idil·li de l'aconentament, de la petitesa que basta a satisfer, ha conegut les proves de la fortuna: a l'«honra» li han seguit «onades d'adversitat, / les adients al savi»; Ulisses també ve d'una guerra, i les seves aventures del retorn són una mena d'exili que el fa ric d'experiència i de saviesa, com volia Kavafis.

El desdoblament també dóna la possibilitat d'incorporar a la pròpia experiència, personal o col·lectiva, els valors consagrats en el mite. (A *Les irrealis omegues* i a les *Elegies de Bierville* hi trobaríem altres modalitats d'aquesta apropiació, que és una de les claus de la millor poesia catalana de la postguerra.) Així, a «Ulisses pensa en Itaca», el jo és rei, com Ulisses: rei d'un reialme on «cascun és príncep» i mira «per a si», poble de feinejadors i amants de la llibertat, «pagesos, pirates i poetes» a qui només pot lligar la idea de pàtria que s'ha fet el poeta, «el diví nom d'Itaca». Tot un assaig de caracterització col·lectiva —la Catalunya que sap veure Carner— recorre el poema. Però aquest Ulisses és, a més, un rei desenganyat: rei que porta només «corona prima» perquè ha conegut des de dins la vilesa del poder i dels seus oficials, i ara només voldria, com el Carner exiliat després de dues guerres,

que amb dret igual, sense vilesa jupa,
grandegin els petits, eina més viva
que les ramades d'un imperi bàrbar.

El factor que relliga el personatge d'Ulisses amb el mite del seu retorn a Ítaca és el *topos* del viatge, amb les aventures que l'heroi sap superar. (A la *Ilíada*, en canvi, el *topos* central és el de la guerra i la victòria violenta.) El jo heroic del poema de Carner és algú que proclama el seu esforç abnegat per Itaca:

12. «Les serves endreçades», v. 11-12, d'*Els fruits saborosos* (ara a *Poesia*, p. 15).

m'he depressat, per a no mai decebre't

i la confiança que en pervindrà algun fruit perdurable:

temps a venir, si visc en la memòria
dels més remots, soni el meu nom encara
veí del teu, i els meus treballs et siguin
ofrena, cant, devoció per segles.

L'espai d'«Ulisses pensa en Itaca» —ho dèiem al començament— és un espai purament mental, el de la imaginació o el record. Només el retorn efectiu de l'heroi pot fer-lo real. Mentrestant, mentre ell viu les aventures i passa les proves, els lectors de l'*Odissea* sabem que Penèlope teixeix cada dia i desteixeix cada nit la seva tela, i així preserva una Ítaca immòbil, deturada en el temps; quan torni Ulisses, podrà venjar-se dels pretendents de Penèlope i reincorporar-se al seu paper de marit, pare i patriarca del casal aristocràtic.¹³ L'*Odissea* és el prototip de la comèdia.¹⁴ Res d'això no trobem, en canvi, en el poema de Carner. La seva aspiració no es xifra en la recuperació del paradís perdut, impossible, sinó en la preservació de la idea d'Itaca, i en la possibilitat —doblement elegíaca, per contrast amb la sort d'Ulisses en el poema èpic— que el poeta pugui tan sols reveure'n, a través d'«una clivella de l'espai» encara imaginària, el paisatge més humil:

el fum damunt la teva llar més pobra,
i el pi benigne que la vetlla, al caire
d'un regueró cenyit per les orengues.

MARCEL ORTÍN

13. Cf. Miralles. *Homer*, esp. p. 105-109.

14. Aristòtil en deia una «composició doble», que acaba «de manera contrària per als bons i per als dolents», tot acomodant-se als gustos del públic; i observava que aquest no era el plaer que té l'origen en la tragèdia, sinó que més aviat «és el propi de la comèdia» (*Poètica*, 1453a).